

University
of Glasgow

MacCoinnich, A. *'Mar Phòr san t-Uisge:' Ìomhaigh Sìol Torcail an Eachdraidh*. In Byrne, M. and Clancy, T.O. and Kidd, S. (Eds) *Litreachas and Eachdraidh: Rannsachadh na Gidhlig 2002, Glaschu 2002 / Literature and History: Papers from the Second Conference of Scottish Gaelic Studies, Glasgow 2002*, Chap 12, pages pp. 214-231. Glasgow: Roinn na Ceiltis, Oilthigh Ghlaschu (Department of Celtic, University of Glasgow) (2006)

<http://eprints.gla.ac.uk/4612/>

12th September 2008

Aonghas MacCoinnich
 ‘Mar Phòr san Uisge’:
 Ìomhaigh Sìol Torcail an Eachdraidh

Bha sealbh aig Sìol Torcail thar Eilean Leòdhais, Geàrrloch, Asainn, A’ Chòigeach, agus Eilean Ratharsair mu àm crìonadh Tighearnas nan Eilean aig deireadh a’ chòigeamh linn deug. Bha iad air seo a chall uile gu lèir eadar an deichead mu dheireadh san t-siathamh linn deug agus a’ chiad chairteal dhan t-seachdamh linn deug, ri linn an ionnsaigh a thug an Riaghaltas orra tro mheadhon luchd tuineachaidh Fìobha, agus an uairsin Clann Choinnich.¹ Chaidh cur às do Shìol Torcail mar chinneadh (no co-

¹ Bha Sìol Torcail air pàirt do Gheàrrloch a chall mu 1494 gu Eachann Ruadh MacCoinnich (Mackenzie, A. 1894, 386–89). Tha meud fearainn Sìol Torcail ri fhaicinn ann an Sasine a chaidh a tharraing mar rèiteach eadar Torcal Conanach agus athair, le Ruairidh a’ gabhail ri Torcal mar oighre eadar an 5mh and an 21mh latha den Ghiblein 1572. Chaidh Sasine a thoirt do Thorcal air fearann Leòdhais, Asainn, Bhatarnais agus na Còigich. Tha mar a chaidh an Sasine a thoirt gu buil a’ soillseachadh cho sgapte agus farsaing is a bha oighreachd (agus sluagh) Sìol Torcail. Thàinig an Sasine am follais ann an Ullabul airson na Còigich, ann an Inbhir Chirceig airson Asainn, ann am Pabail airson Eilean Leòdhais, agus san Aodann Bhàn airson Bhatarnais. Bha liosta de luchd fianais ann an gach àite; nam measg ann an diofar àitean: bha ‘Alexander McConyill McNeyll in Raasay [. . .] Donald McGillecallum Wore in Raisay; Donald McAne Duemoyr in Garloche; John McConnill McAne McMurche in Lochbryne; Donald McThomas Due in Lochbryne; Allan son of Angus Breffe in Abostnys in Lewis; John Gor, son of William McGillepadrik McBref in Lewis; Angus McWilliam McGillePadrik McBref in Lewis; Gillepatrik McAne Mallepadrik in Melbost in Lewis; John Roy McRore McLachlayne McOler [Mac Amhlaigh ?]; William McJethe [?] Roy in Lochbryne; Chormac Coyr McAne McHee in Pappill in Lewis’ (NAS Calendar Vol. X, No. 2247). Tha an làmh-sgrìobhainn bhon deach an geàrr-chunntas a tharraing (NAS RH 6/2247) air a dhol gu math bàn, agus cha mhòr gun gabh a leughadh aig mar a tha an ince air seargadh. Tha an Sasine seo a’ leantainn dlìghe-fearainn bhon Rìgh sa Ghearran roimhe sin (*RMS*, 526, No. 2019). Airson tuilleadh mun bhuairleadh a bha eadar Torcal agus athair, faic *Book of Dunvegan* I, 33–36; Gregory 1881, 209–14.

dhiù ceannardan a' chinnidh) ach sliochdan Ratharsair agus Asainn a-mhàin, a bh' air gèilleadh mar iochdarain do Chloinn Choinnich. Chan eil e fa-near dhomh an eachdraidh seo a mhineachadh, ach beachdachadh mu na h-iomraidhean a bhathar a' toirt air a' chinneadh aig an àm agus an dèidh sin, le bhith a' toirt sùil air na bh' aig cuid den luchd sgrìobhaidh san amharc an coimeas ri cuid de na cùisean a thug creachadh Siol Torcail gu buil.

Siol Torcail ann am barail luchd eachdraidh

Cha tug, feumar a radha, mòran luchd eachdraidh a bha a' dèiligeadh ri eachdraidh na h-Albann san fharsaingeachd mòran aire do na thachair do Shiol Torcail (Lynch 1992, 241; Donaldson 1965 & 1990, 228, 230; Mitchison 1983, 16, 120; Wormald 1981, 164). B' e Dòmhnall Gregory, a sgrìobh eachdraidh taobh Siar na Gàidhealtachd ann an 1837, a' chiad fhear a thug sùil mhionaideach air an seo. A dh'aindeoin 's cho tràth is a chaidh seo a sgrìobhadh bha e gu math cothromach, 's cha robh e gabhail taobh seach taobh, ag radha gu robh luchd Leòdhais 'unfortunate' (Gregory 1881, 337, 278). Bha e deònach càineadh an droch ghean a bh' aig an Rìgh, a bha le ciocras a' piobrachadh euchdan an Riaghaltais gus 'siobhaltachd' a thoirt a Leòdhas 's dhan Ghàidhealtachd, agus chuir e iongnadh air gu robh an Rìgh deònach òrdugh a thoirt do Hunndaidh sluagh nan eileanan gu lèir a chur gu bàs nam biodh sin iomchaidh. Ach shaoil e, a dh'aindeoin sin, gur ann bho linn Sheumais a thòisich leasachadh no 'improvement' a thighinn air cor na Gàidhealtachd (Gregory, 1881, 314–15, 326).

Tha a' mhòrchuid de luchd eachdraidh a sgrìobh mu Shiol Torcail bhon uairsin, gu h-àraid mu mheur Leòdhais dhen an t-sliochd, 's iad a' beachdachadh orra mu thoiseach an t-seachdamh linn, air barail rudeigin dubhach a thoirt orra. Rinn W. C. Mackenzie, a sgrìobh bho chionn faisg air ceud bliadhna, an oidhirp as mionaidiche gus sgeul na h-eachdraidh innse. Anns an leabhar aige *History of the Outer Hebrides* tha ceithir caibideilean aige mu Chlann Leòid, bho mar a thòisich an cuid bhuairidhean gus mar a chaidh cur às dhaibh (Mackenzie, W. C. 1903, 148–265). Ach am measg an fhiosrachaidh mhionaidich nochd beachdan làidir. Bha e an dà chuid a' feuchainn ri Clann Leòid a mholadh airson an dòigh is a sheas iad an còirichean, agus aig a' cheart àm gan càineadh seach gu robh iad fuilteach agus borb.

As they sowed, so they reaped. The hoary, but not wholly unamiable sinner - Ruairidh - the last chief whose claim to Lewis was undisputed- with the transgressions of a lifetime on his bowed shoulders, his sons, some of them bearing the brand of Cain on their foreheads, and wading through a sea of blood to the consummation of their ambitions. (Mackenzie W. C. 1903, 258)

Fhuair Niall Odhar cuideachd binn rudeigin measgaichte bho Mackenzie: ged a bha e mothachail air euchdan ann a bhith a' dìon a chuid an aghaidh 'land grabbers', bha Niall na bheachdsan ro fhuilteach agus borb airson cliù sàr-ghaisgeach a chosnadh (Mackenzie W.C. 1903, 264–65).

Tha iomradh rud beag nas truasail aig Dòmhnall Dòmhnallach na chuid caibideil goirid mu Chlann Leòid san eachdraidh aige mu Eilean Leòdhais. Ach a dh'aindeoin sin shaoil e gu robh Ruairidh, an ceannard mu dheireadh, na cheann-fheadhna a bu mhios a bh' aig a' chinnidh, fear a bha 'from the very beginning' a rèir coltais 'bent on self destruction'. Bha e cuideachd a' gabhail ris na thuir Seumas Friseal (†1709), ministear Cnoc Mhuire (*Wardlaw*) san t-seachdamh linn deug, gur e daoine mì-rianail, fuilteach, nach gabhadh comhairle lagh no dhaoine a bh' ann an Clann 'ic Leòid. Bha dà loidhne aig Friseal ann an Gàidhlig air a litreachadh le cruth-sgrìobhaidh Albais:

She mo varrell er Chland Leod gir cossvil ead re Poir i
Duse, The shin mis i is mo, ichis i te is oige tuse.
(MacDonald 1978, 24–25, 32)

Cha robh Uilleam MacAoidh, fear deasachaidh Làmh-Sgrìobhainn Wardlaw, cinnteach mu dè a' Ghàidhlig a bha seo, ach thomhais e: 's e mo bhàrail air Clann Leòid gur cosmhail iad ri pòir an t-uisge, / An tè as sine mas i as motha, ithidh i an tè as òige dhiubhs', agus na bheachdsan bha am binn sin gu math freagarrach.² Tha e duilich beachdan Alasdair Mackenzie a sgrìobh eachdraidh Chloinn Leòid (1889) fhaicinn, oir tha e

² Bha 'picks in a pond' sgrìobhte aig oir na duilleig, mu choinneamh 'pòir i Duse' (*Chron Frasers*, 41). Cha robh W. Mackay, am fear deasachaidh, idir cinnteach mun dòigh anns na mhinich e an t-eadar-theangachadh seo. Cha robh a rèir choltais na Aonghas MacMhathain. Na bheachdsan dh'fhaodadh nach b'e 'Duse' a bha idir sgrìobhte san làmh-sgrìobhainn ach 'Lùs', 'Liùs', no 'lùis,' seann fhacal Gàidhlig co-ionnan ri geadas, agus mar seo gur e mearachd an sgrìobhaiche a bh' ann an 'Duse' (Matheson 1948–52, 68). Ach ge b' e dè am facal a bha fa-near do Sheumas Friseal, tha e soilleir cuideachd nach b' e 'eadar-theangachadh' litireil a bh' aige le 'picks in a pond'. NLS MS 3658 fol. 14r. Bu mhath dh'fhaoidte cuideachd gur e suaicheantas bitheanta a bh' ann am 'pòr' am bàrdachd mu choinneamh Siol Torcail, cf. 'Òran nam Fineachan' aig Iain Dubh mac Iain mhic Ailein, c. 1715 (Black 2001, 42). Tha 'Hibernologia a volum [sic] of Irish verse' agus 'An Irish dictionary' a' nochdadh ann an liosta de leabhraichean is làmh-sgrìobhainnean an Urramaich Sheumais Fhriseil, ministear Chnoc Mhuire (Kirkhill), a chaidh a dhèanamh ann an 1660, agus bu mhath dh'fhaoidte mar sin gu robh am Frisealach eòlach air modh-sgrìobhaidh Gàidhlig ged a sgrìobh e fhèin Gàidhlig ann am modh-sgrìobhaidh Albais (*Chron Frasers*, xiv). Is dòcha gu robh Friseal a' togail nan loidhnichean seo mu Chlann Leòid a bha ri 'buon maslig' [buan masladh] à pios bàrdachd na b' fhaide air nach gabh lorg, is dòcha, an-diugh. NLS MS 3658 fol. 14r.

air beachdan leithid Sir Raibeart Gordon agus beachdan eile bho sheann làmh-sgrìobhainnean Chloinn Choinnich fhilleadh ri chèile. Ach far an gabh a bheachd fhèin fhaicinn, tha e ag aontachadh ris a' mhòrchuid, agus e dhen bharail gun do tharraing Ruairidh (†1595) tòrr do dhuilgheadasan a' chinnidh air a cheann fhèin ('s air a chuid teaghlaich). Ach a dh'aindeoin sin bheachdaich e gur dòcha gur ann a' seasamh còirichean a theaghlaich a bha Niall Odhar (Mackenzie A. 1889, 298, 321). Ged a thug Iseabail Grannd, na cuid eachdraidh mu Chlann Leòid, cunntas gu math cothromach air Siol Torcail, dh'fhàg ise cuideachd am facal mu dheireadh aig ministear Wardlaw (Grant 1959, 173–223). Thionail Alick Morrison fiosrachadh mu shloinntearachd gun cus bheachdan taobh seach taobh, ach le beagan truas is dòcha do thaobh Nèill Odhair, 's e ag radha gu robh am Privy Council an-ìochdmhor (Morrison 1974, 11). A rèir Allan Macinnes bha Siol Torcail 'incorrigible' agus b' e na buairidhean am measg càch a chèile a bha na bhunait dhan trioblaid. Rinn e coimeas eadar Siol Torcail agus Clann Iain Mhòir Ìle air aon taobh, a bha sgaraichte anns an aon dòigh mar theaghlach agus a dh'fhuiling dha rèir, agus leithid na Griogaraich a chum aonaichte (Macinnes 1996, 60–61). Bha Dodgshon den bharail gum b' e cho aimhriteach is a bha iad ('their overuse of the feud worked against them'), agus mar a bha iad nan cunnart do dh'òrdugh na stàite, am prìomh adhbhar a bha an stàit deònach cur às dhaibh (Dodgshon 1998, 39).

Faodaidh gu bheil sin a' toirt dealbh rudeigin caogach, mì-chothromach air na thuirt cuid a luchd eachdraidh a sgrìobh mun Ghàidhealtachd, ach saoilidh mi gu bheil e fìor a radha gu robh 's gu bheil anns an fharsaingeachd droch ìomhaigh aig Siol Torcail.

Beachdan an Riaghaltais

Tha iomadach iomradh air Clann Leòid ann an Clàraidhean Comhairle an Rìgh (no am Privy Council Register). Tha beachdan an fheadhainn a bha an sàs ann follaiseach nan cuid sgrìobhainnean. Fhuair Niall Odhar smachd thar sgiobaidh de spùinneadairean agus an cuid soitheach ann an 1610, agus thabhair e an soitheach chun na Comhairle 's e an dòchas maitheanas fhaighinn bhuapa. Shoirbhich seo do Niall. Sgrìobh Sir Alexander Hay (†1616), Clàrc na Comhairle, 's e làn tàmailt gu caraid sa chùirt ann an Lunnainn air 3 Sultain 1610, a' gearain mu seo. Thuirt Hay gum biodh e cinnteach gum biodh ceannaircich eile, na Griogaraich, a-nis a' lùigeachdainn spùinneadair a chur an grèim gun deidheadh aca fhèin air maitheanas a chosnadh. Ann am barail Hay, bu chòir innse don Rìgh ma bha e airson duais a thoirt do Niall, gum b' e oighreachd ann an Aimearagaidh a bu fhreagarraiche. Dha rèirsan, bha Niall na chunnart ann an Alba agus bhiodh e na b' fheàrr nan deidheadh e a dh'Aimearagaidh cuide ri na tùsanaich, daoine eile le cainnt bhorb, an àite a chur a dh'Èirinn:

If his majestie would be pleased in regaird of service done to direct Neill to the pairtes of Virginia, and to direct a staite of inheritance to be gevin to him there, I think our country heir suld best be rid of him. There would be no such danger there as of his being in Iyireland, for albeit both speiches be barbirous, yit I hope he sall neid an interpretour betwix him and the savaiges. (*Collectanea*, 48)

Ged a bha gach Gàidhlig ann an Èirinn agus Alba borb a rèir choltais, cha leigeadh Niall a leas duine a dh'eadar-theangaicheadh càil dha ann an Èirinn mar a dh'fheumadh e an Aimearagaidh.³

Chan e ceannaircigh a-mhàin a bha Hay a' càineadh. Ann an litir eile sgrìobh e gu robh e amharasach gur e MacCailein Mòr a dh'adhbharaich àr-a-mach Dòmhnallaich Ìle ann an 1615, is e a' meamhrachadh: 'How easy a matter it is, to haif some of these unhallowed people with that unchristiane language reddie to furneis fresh wark for the tinker' (Maidment 1838, 273; faic cuideachd Gregory 1881, 289, 355). Sgrìobh Alastair Seton (1555–1622), Iarla Dùn Phàrlain agus Seansailear na h-Albann, gu Seumas VI ann an 1609 mu 'malefactouris in the Hielandis' le 'onpleasand onworthie and ungodlie names' (*Highland Papers* III, 117). (Tha fhios le sin nach b' e Gàidhlig a bhiodh e a' bruidhinn ri chliamhainn Cailean Ruadh, a' chiad Iarla Siophoirt)⁴. Bha an rìgh Seumas fhèin beagan na bu mhothachail air an diofar eadar Gàidheil nan eileanan a bha 'alluterly barbarous,' agus Gàidheil Tir-Mòr (seach na Griogaraich is dòcha) air an robh liomh de 'civiltie' (James I 1971, 159).⁵ Agus bha cuid eile do dh'ìochdarain Sheumais mar David Calderwood (1575–1651) a' dèanamh sgaradh eadar 'scotish men' agus na 'wicked and evill [. . .] Yland men' a bha gam buaireadh (Calderwood 1842–49 Vol. 6, 139). Bha Seumas fhèin dhen aon bharail ri ìochdarain, is iomradh aige air muinntir

³ Tha e soilleir gu robh diofar eadar Gàidhlig na h-Èirinn agus Gàidhlig Innse Gall. Ann an aithris a rinn Caipitean Dymes mu 1630, thuirt e gu robh muinntir Leòdhais a' bruidhinn 'a kind of bade Irish' (Mackenzie, W. C. 1903, App. F, 592).

⁴ Phòs Cailean Mairead Seton, nighean Dunfermline ann an 1614 (NLS MS 14476 fol. 1). Cha robh Cailean na Iarla gu bliadhna an dèidh bàs athair-cèile: chaochail Dunfermline ann an 1622 is fhuair Cailean inbhe iarla ann an 1623. Gheibhear 'Cailean Ruadh' mar ainm dhen Chiad Iarla Siophoirt anns an dàn 'Marbhrann Thighearna na Comraich' (Ó Baoill 1994, 176). Ach b'e 'Cailean Dearg' a bh' aig Cailean Dubh Chùil Callaidh: 'Cumha Chailean Deirg Mhic Choinnich, Iarla Siophoirt, le Cailean Dubh Chùilchallaidh sa bhliadhna 1633' (Matheson W. 1967–68, 155–6).

⁵ Airson beachd mu smuaintean ann an Riaghaltas na h-Albann (agus Shasainn) mu 'shiobhailteachd' agus daoine 'borba' faic: Armitage 1997, 41–47; Williamson 1996, 62–65; Shuger 1997, 496–97.

Eilean Leòdhais ann an 1607 mar '[a] viperous generation of whose amendment ther can be no more hope than of the very caniballes.'⁶

'S ann an clàraidhean an Riaghaltais a gheibhear a' chuid as motha de dh'fhiosrachadh tùsail mu dheidhinn creachadh Clann Mhic Leòid Leòdhais. Chan eil seo na iongnadh oir 's e a' Chomhairle, cuide ris an Rìgh, a bha a' stiùireadh na h-oidhirp gus Eilean Leòdhais a thoirt bho Shìol Torcail agus a bhuileachadh air luchd tuineachaidh Fìobha. Mar sin 's ann thuca a bha gearainean mu mhuinntir Leòdhais a' tighinn agus cha bhiodh dùil gum biodh mòran math aca ri radha mun deidhinn. Agus cha robh. 'S fhiach blas dhen a' chainnt seo fheuchainn – bha iad:

wickit agus rebellious [. . .] void of all knowledge and feir of
God [. . .] batheing themselffis in the blude of utheris [. . .]
everie ane of them exercesing sic beistlie and monstrous
cruelteis upoun utheris as hes not beene hard of amangis
Turkis or Infidellis. (*RCPS* VI, 8, 420)

Agus, ri linn do Shìol Torcail muinntir Fìobha a ruagadh ann an 1605, chaidh an dealbhadh mar 'rebellious thieves and lymmers, violent possessors and inhabitants of the Lewis' (*RCPS* VII, 84–90). Chleachd an ìre mhath a h-uile iomradh air muinntir Leòdhais ann an clàraidhean na Comhairle thar dà bhliadhna dheug cainnt mar seo. Ged nach biodh dùil ris a' chòrr, 's fhiach a bhith mothachail air an seo agus na smuaintean a tha leithid a chainnt a' riochdachadh. Chan eil (air taobh a-muigh eachdraidhean Chloinn Choinnich agus clàraidhean dhen t-seòrsa sin) mòran de dh'fhiosrachadh tùsail eile ann, 's mar seo tha clàraidhean an Riaghaltais nan cnàimh-droma don eachdraidh.

Ann an cunntas bho mhinistear a bha an cois luchd tuineachaidh Fìobha, ge-tà, chan eil uibhir de ghràin-cinnidhean (no is dòcha gràin-cinnidh) follaiseach. Tha seo a' dèanamh inneas air a' chruadal a thàinig air na 'gentill men' agus 'lawland people' agus iad a' feuchainn ri 'civilitie' agus 'religion' a liùbhraigeadh a Leòdhas agus a chur air an t-sluagh le 'the subdewing of a rebellious people'.⁷ Tha e a' dèanamh

⁶ Chan fhaca mi an làmh-sgrìobhainn seo, agus chaidh an fhios seo a tharraing o chatalog eleactronaigeach an NAS, Dùn Èideann, an Iuchar 2002. (NRAS 776/Bundle 1852, 'Miscellaneous public documents', 1584–1631. Murray Family, Earls of Mansfield Papers).

⁷ Chan fhaca mi an làmh-sgrìobhainn seo gu an dèidh na Co-labhairt. Tha mi fada an comain Thomas Brochard, oileanach fo-cheumnach aig Roinn na h-Eachdraidh, Oilthigh Obar Dheathain, a dh'innis dhomh ma dheidhinn. Chaidh an cunntas seo a sgrìobhadh mu iomairt tuineachaidh muinntir Fìobha ann an Leòdhas le fear a bha an cois nam feachdan Gallda mar mhinistear. Tha an catalog ga ainmeachadh mar Robert Durie (†1616). Dh'fhaodadh gur e a sgrìobh e, ach saoilidh mi ge-tà nach eil seo buileach soilleir oir bha am ministear a bha na sgrìobhaiche (ge b' e cò) a' bruidhinn mu Dhurie mar gum b'e duine eile a bh' ann (fol. 354^v). Tha iomradh

oidhirp innse gu robh iad a' saoradh muinntir an eilein bho dhroch riaghladh agus fòirneart Shìol Torcail:

they [feachdan Fìobha] had many out-breaks upon the hielant men, [and] persewit them, until the maist pairt of the countrie people wer movit to yield thamselvis unto them to be ther servantis & tennents, vowing unto tham obedience & service & MacLawds sonnes that befor had oppressit and misrult the whole countrie wer taine to leave the countrie being mair affrayed of the countrie people themselves nor of the gentill men. (NLS Wod. Qu. XX, 352v)

Rinn e oidhirp an dealbh seo a tharraing de uachdarain Fìobha a' cur casg air an cuid shaighdearan bho bhith a' brath air an t-sluagh. Is dòcha mar sin gu robh e na iongantas dhà gun do lean Clann Leòid a' faighinn taic bhon tuath ann a bhith a' strì nan aghaidh, agus an dèidh dhaibh 'sending owt spys unto the cowntrey of some of the Lewes people and non of them returning againe, we lay our compt for new trubles' (NLS Wod. Qu. XX, 355v).

Tha dealbh eile ga thogail air dol a-mach muinntir Fìobha ann an Leòdhas ann an clàraidhean na Comhairle. Tha seo a' soillseachadh cuid dha na h-adhbharan a dh' fhàg gu robh muinntir Leòdhais doicheallach ris na coigrich nam measg: 'that na part nor portioun of the Hielandis nor Iles, according to the Act imprentit, beiring thairin his Majesties declaratioun, salbe at ony tyme heirefter disponit, in few, tak or utherwayes, bot to lawland men' (*RPCS* V 467–8). Cha robh teagamh sam bith ann nach robh riaghailtean eadar-dhealaichte a' riochdachadh caithe-beatha nan tùsanach agus luchd tuineachaidh 'siobhalta'. Chaidh iad seo a dhèanamh soilleir mun Ghiblein 1600, ann an 'Articlis to be contracted amongst the Societie of the Lewis'. Bha seo ag innse mar a bha luchd tuineachaidh a' glèidheadh còirichean teachd a-steach iasgach mara, sealg mhuc-mara agus iasgach bhradan agus nach fhaodadh rian air na còirichean seo a dhol a-mach às a' chomann aca fhèin: 'The Salmond fischingis, myndis, mynerallis, quhaillis, teindis, or excyse of fische cuming be resaitt of [na] utheris nor ourselffis'. Bhathar cuideachd a' cur casg air ceangailean pòsaidh no càirdeas a bhith aig ball sam bith den chomann aca ri Gàidheil, gun aonta na ballrachd air fad: 'Na marriage or uther particular friendship to be be any of the societie, without consent of the haill, with any Hyland man' (*RPCS* XIV, cxxix–cxxx). Thog seo mi-rùn agus àr-a-mach is cinnteach am measg Gàidheil Leòdhais agus an cuid nàbaidhean a bhiodh air fulang fon aon t-seòrsa iomairt tuineachaidh nam biodh a' chùis air a

eile air 'Mr James Thomson' ministear Kilmany ann am Fìobha an dèidh sin (1611–40), mar phearsa eaglais an cois nam feachdan (fol. 355^v). (NLS Wod. Qu. XX., 352^r–357^v; faic cuideachd, FES II, 406–07, 497).

dhol le luchd Fìobha (Gregory 1881, 279–81). Agus mas ann garg air uairean a bha na Gàidheil, cha b' ann bàidheil a bha muinntir Fìobha a bharrachd, mar a shaoileadh duine, ris na 'enimies' a sheas nan aghaidh: 'Thir Lewes men then that refuset to goe out of the countrie being put out of the world for the maist part'. Bhathar a' cur feadhainn a bha air a bhith a' stri nan aghaidh 's a bh'air an cur an grèim gu bàs gun mòran dàil (NLS Wod Qu XX fol.354v, 355r).

Chaidh 'Feuds and Conflicts of the Clans' agus the 'Ewill Trowbles of the Lewis' a' sgrìobhadh tràth anns an t-seachdamh linn deug. Chan eil fhios cò a sgrìobh iad ach tha iad ann an àiteachan an ìre mhath facal air an fhacal ag aontachadh ri na bh' aig Sir Raibeart Gordan, Taoitear Iarla Chataibh, ri radha mun deidhinn ann an 1630, agus liùbhraig Sir Raibeart tuilleadh fiosrachaidh an lùib na bha iad sin ag radha. Cha robh mòran dhaoine ann an suidheachadh na b' fheàrr airson eòlas a bhith aca air an dà chuid a' cheann a tuath agus a' chùirt na Sir Raibeart. Bha e air ais 's air adhart eadar Cataibh agus a' chùirt an Lunnainn fhads a bha Luchd Fìobha a' feuchainn ri Leòdhas a thuineachadh agus nuair a bhris Clann Choinnich a-steach dhan eilean ann an 1610.⁸

Bha Sir Raibeart na b' fhiosraichte cuideachd, oir tha coltas ann gun do ghabh e cùram de chuid de mhic Thorcail MhicLeòid. Chan eil e soilleir buileach cò an 'Torcal' a bh' ann an seo, ach tha dlighe maitheanas bhon Rìgh sa Chèitein 1613 gu 'Matheo mc Torcail' agus a dhà bhràthair, Iain agus Tormod, glèidhte am measg pàipearan Iarlan Chataibh (NLS Dep 313/390).⁹ Ged nach eil fios cò iad, is dòcha oghaichean Thorcail Dhuibh a chaidh a mharbhadh ann an 1598, dh'fhaodadh nam bitheadh iad air tèarmann fhaighinn bho Iarla Chataibh gun toireadh sin fuasgladh dhan cheist mu cho fhiosraichte 's a bha Sir Raibeart mu chùisean ann an Leòdhas, agus cò a bha a' brath air cò rè àm cogaidhean Leòdhais. Tha iomradh aig Sir Raibeart fhèin cuideachd gun tug e tèarmann do Dhòmhnall, mac Nèill Odhair, airson trì bliadhna ann an Sasainn an dèidh bàs Nèill (Gordon 1813, 276; Gregory 1881, 337).

Chan eil teagamh ann cuideachd nach robh Sir Raibeart fhiosraichte mu phoileasaidhean tuineachaidh an Riaghaltais ann an Leòdhas, an Èirinn agus thall thairis (Allan 2001, 27–29). Tha fios gu robh e cuideachd mothachail air poileasaidh leudachaidh Clann Choinnich, agus mar a bha iad air a bhith ag èaladh a-steach gu seòlta a dh'fhearann Shìol Torcail. Ged a bha Dòmhnall MacAoidh, a' chiad Mhorair Mheaghrath, chan ann a-mhàin eòlach ach gu math càirdeach do Shir Raibeart, bha iad aig amhaichean a chèile gu math tric. Bha MacAoidh suas gu ugannan ann am

⁸ Thill Sir Raibeart a Shasainn san Faoillteach 1606 ann an seirbheis Sheumais VI. Chaidh peasan £200 gach bliadhna a thoirt dha ann an 1609, thill e a Chataibh ann an 1610, chaidh e air ais a Shasainn ann an 1612, agus an dèidh sin bha e air ais 's air adhart iomadach uair. (Gordon 1813, 315; Allan 2001, 27–30, 42–43).

⁹ Chan eil na h-ainmean seo a' nochdadh ann am Morrison 1974, 11–13.

fiachan, agus bha Gordan a' dèanamh oidhirpean gus Srath Nabhair fhaighinn bhuaithe. Ach bha MacAoidh mothachail air dè bha a' dèanamh dragh do Ghordan agus na dòighean air an deidheadh aige a phiobrachadh. Sgrìobh e thuige ann an 1618 a' bagairt gu reiceadh e fearann Eadarachaolais aig ceann a tuath Asainn ris an Taoitear Tàileach (†1626) mura toireadh Gordan dha a' phris a bha e a' cur roimhe (Fraser 1892 136–37). Lean fiachan ri Clann 'ic Aoidh agus lean Eadarachaolais na chùis dhragh do dh'Iarlan Chataibh, gu h-àraid mu 1637, agus MacAoidh a-rithist a' bagairt air Eadarachaolais a reic. Sgrìobh Gilbert Gordon, a chum eachdraidh Raibeirt Ghordain a' dol an dèidh 1630, gu robh cunnart ann gun gabhadh Clann Choinnich sealbh air Eadarachaolais, 's e a-nis fosgailt romhpa 's iad goirid an dèidh Dòmhnall 'Neilson', fear Asainn, a chur às a chuid fearainn.¹⁰ Cha b' ann a' biogail an eagail a bha e oir bha Cailean Cam Chinntàile air uachdaranachd Asainn fhaighinn o Thorcail Conanach cho fad' air ais ri 1588 (NAS GD 305/1/166/7). Mhothaich Sir Raibeart mar a fhuair Clann Choinnich cas a-steach a Gheàrrloch 'by some pretended right' mu 1500, 's mar a sguab iad Siol Torcail às ann an 1610. Mun àm sin cuideachd, fhuair MacCoinnich sealbh air Leòdhas, 'his long wished and expected prey' (Gordon 1813, 275).

Mhìnich Gordon adhbhar sgrìobhaidh a chuid eachdraidh ann an litir gu Iarla Òg Chataibh – sin gum biodh e mar 'ane ornament to yow and your famelie' (Fraser 1892, 362; cuideachd Allan 2001, 35–37). Bha e, is cinnteach, ag iarraidh mineachadh dha theaghlach cuideachd ge-tà, na dòighean anns am bu chòir leithid a thubaistean is a thàinig air Siol Torcail a sheachnadh cuide ri bhith a' moladh euchdan agus àrsaidheachd a' chinnidh fhèin. Bha Siol Torcail airidh air na thachair dhaibh a rèir Sir Raibeart, chan ann idir seach gu robh iad nam borbaich an-diadhaidh as aonais buaidhean sìobhailteachd, agus a' chòrr dhe na bha clàraidhean na Comhairle a' cur às an leth, ach air los gu robh iad ri sabaid agus conas am measg càch a-chèile:

Thus I have run over the lamentable historie and decay of
Macloyd of the Lewis together with his tryb (the seill
Torquill); which punishment wes justlie inflicted upon them,
for killing and destroying one another with intestin and civil
wars. (Gordon 1813, 276)

Is dòcha gur e aonachd neart nam b' e ball de chinnidh a bh' annad, an teachdaireachd a bha an cois na sgeòil.

¹⁰ 'Edderachilles lay fair for the Clankenzie, lying next unto Assint (which countrie the Erle of Seafort hath of late evicted from Donald Neilson, the righteous inheritor thereof)' (Gordon 1813, 484; sgrìobhte le 'Gilbert Gordon', Continuator, a chum an cùnnas a' dol an dèidh 1630.)

Dol A-Mach An Riaghaltas

Mhòthaich Gregory gu robh aon de na puingeann anns an liosta fhada de chasaidean uabhaisean agus sgrios a bha an Riaghaltas a' cur às leth Gàidheil nan Eilean (agus muinntir Leòdhais gu h-àraid) a' soillseachadh an adhbhair air cùlaibh nan iomairtean a bha an Riaghaltas a' feuchainn ri chur air bhonn sna h-eileanan (Gregory 1881, 287). B' e sin gu robh ceannaircich Leòdhais air a bhith màirnealach le no a' diùltadh pàigheadh an cuid chisean. A thuilleadh air an sin, cha robh iad air a bhith a' togail gnìomhachas a bhiodh na bhuannachd don dùthaich (no pòcaidean falamh Sheumais) gu h-àraid ann an seagh an iasgaich (Gregory 1881, 287; Lynch 2000, 217). Chaidh aithisg a dhèanamh mun àm sin (uaireigin mu 1595) a' moladh saidhbhreas na mara mun chuairt air Eilean Leòdhais. Bha seo a' moladh cuideachd Cala Steòrnabhaigh, agus gum faighe a dh'àite sam bith sna h-eileanan às fo sheòl ann an àm gu math aithghearr (NAS GD 46/18/147; MacCoinnich 2002, 144–45 & nota 57). 'S e naidheachd tharraingeach a bhiodh an sin do rìgh a bha airson smachd a thoirt air na h-eileanan. Ann am beachd George Nicolson, fear à Sasainn ann an cùirt Sheumais ann an 1598, bha oidhirp thuineachaidh Leòdhais na dheagh naidheachd ann an seagh briseadh Shasainn a-steach a roinn eile den aon Ghaidhealtachd, Ulaidh (MacCoinnich 2002, 145 & nota 59).¹¹ Bha Nicolson ag aithris gun dh'innis luchd Fìobha dha gum b' e buille mhath a bhiodh ann do dh'Ealasaid (bànrigh Shasainn) na cuid strì an aghaidh Èirinn. Ged nach eil mòran fianais ann, tha fios gu robh Leòdhaisaich an cois Ruairidh Mhòir Dhùin Bheagain an Èirinn, agus mar seo dh'fhaodadh gu robh na Sasannaich a' faicinn seo mar dhòigh air casg a chur air buannachan a bha a' bagairt a thighinn à Innse Gall.¹²

Ann an eachdraidhean Chloinn Choinnich a chaidh a sgrìobhadh san t-seachdamh linn deug cha robh an aon chainnt ga chleachdadh aca is a bh' aig a' Chomhairle 's an Rìgh nuair a bha iad a' bruidhinn air Sìol Torcail. 'S ann a bha iad sin a' cur cuideam air còirichean laghail, 's nach robh ann ach aon oighre dligheach, Torcal Conanach. Mar sin 's e 'bastard' agus 'rebel' na facail a bu trice a bha iad a' cleachdadh airson mic dhiolainte Ruairidh Leòdhais. 'S ann air Ruairidh an ceann cinnidh mu dheireadh de Shìol Torcail, 'the Instrument of their ruine', a chuir fear

¹¹ Cha b'e seo an aon cheangail ri Èireann. Chaidh co-dhiù dithis (Thomas Money Penny agus Diuca Lennox), a bha a' sàs ann an iomairt tuineachaidh Leòdhais, a dh'Èirinn mu 1610–1611 an dèidh iomairt Leòdhais a dhol air an tòn dhaibh (Perceval-Maxwell 1973, 98, 131).

¹² Bha Clann Leòid Leòdhais an Èirinn mar bhuannachan do dh'Aodh Ruadh Ó Néill, Iarla Tìr Eòghain, cuide ri Sìol Tormoid, Dòmhnall Gorm Shlèite agus Clann Iain Mhòir Ìle san Iuchar 1595 (CSPS XI, 629, 636, 638, 644–45, 650). Bha iomairt Leòdhais air bacadh a chur air obair nam buannachan à Innse Gall mu 1601 (Hayes-McCoy 1937, 323, 245–54). A rèir beul aithris bha Iain mac Uisdean a' Bhreitheamh (a bhiodh a' leantainn Fear Leòdhais) pòsta aig ban-Èireannach faisg air deireadh an 16mh linn (Matheson, W. 1970, 187 & n. 4).

na Comraich a' choire airson briseadh Leòdaich Leòdhais (*Highland Papers* II, 50–64). Bho shealladh Chloinn Choinnich, bha iad a' seasamh còirichean dligheach Thorcail Chonanaich a bha, ri linn bàs oighre fhèin, Iain, air a chuid chòirichean a bhuileachadh air Coinneach, Fear Chinntàile. A thuilleadh air an sin bha Ruairidh, bràthair Choinnich Fear Chinntàile, air Mairead 'nein Leoid', nighean Thorcail Chonanaich, a phòsadh, 's mar sin bha iad den bharail gu robh còirichean aca air oighreachd Shìol Torcail (Mackenzie, A. 1894, 173–76, 549–51; Morrison 1974, 111).¹³ Le bhith a' coimhead air an seo bhon taobh a-muigh agus a bhith mothachail air dol a-mach Chloinn Choinnich, dh'fhaoite a bhith beagan amharasach gu robh ro-innleachd na bu dhoimhne air cùlaibh na rinn iad. Tha sùil air na còirichean a fhuair iad thar an fhearainn a bha air a bhith aig Shìol Torcail romhpa a' soillseachadh seo. Fhuair Cailean Cam dlighe de dh'fhearann Asainn ann an 1588; fhuair Coinneach a mhac còirichean air a' Chòigeach agus Leòdhas o Thorcal Conanach ann an 1605, làmh an uachdair ann an Ratharsair ann an 1608, agus sealbh air Leòdhas agus Bhatairmis ann an 1610 bho luchd tuineachaidh Fìobha; agus chaidh còrralach Shìol Torcail fhuadach às a' Gheàrrloch mu 1611 (NAS GD 128/23/2; NAS GD 305/1/166/7 (Inventory of Seaforth Charters, c. 1627); Mackenzie, A. 1894, 407–11).

Chuir muinntir Leòdhais fàilte air feachdan Chloinn Choinnich a rèir eachdraidhean a' chinnidh sin. (Mackenzie, A. 1894, 199–201; *Highland Papers* I, 226). Ach, aon uair 's gun do chrìochnaich feachdan an Taoiteir Thàilich obair luchd tuineachaidh Fìobha ge-tà, is dòcha nach robh mòran air fhàgail ann a sheasadh nan aghaidh. A rèir aithisg ann an 1595, thogadh MacLeòid (Fear Leòdhais) seachd ceud fir a shabaid (CSPS XI, 253–55). Uaireigin mu dheireadh an t-samhraidh 1606, an dèidh mòran a chall anns an t-sabaid agus is dòcha eas-aonta anns an fhìne, thomhais ministear Fìobha gun tug mu thrì cheud fir bho 'the haill cowntrie of the Lewes' ionnsaigh orra (NLS Wod. Qu. XX, 356r). Ach ann an 1615, bha Clann Choinnich ag radha nach robh gu leòir dhaoine air fhàgail ann an Leòdhas bhon gabhadh feachd a thogail (Shaw 1980, 69).

Chaidh iomhaigh a dhealbh cuideachd de Chlann Leòid mar bhorbaich as aonais creideimh. Sgrìobh Alexander Hay, Clàrc na Comhairle ann an Dùn Eideann, gu robh e a' smaoineachadh gu robh Niall Odhar 'of the Romishe faith' (*Collectanea*, 48). Ach cha b' urrainn dhaibh seo a chleachdadh mar chasaid fiù ged a bhitheadh. Bha timcheall air leth de dh' uaislean na h-Albann nan Caitligich, agus a' bhàn-rìgh Anna fhèin (Colville 1858, 350–52; Stevenson 1997, 67–69; Lee Jr. 1983, 172–79, 181–82). Ach a thuilleadh air an seo bha e na bu fhreagarraiche 'godless' èigheachd orra, oir bha seo a' freagairt an deilbh a bhathar a' tarraing de

¹³ Fhuair Ruairidh MacCoinnich (bràthair Choinnich Fear Chinntàile) sealbh air fearann na Còigich tro chòirichean a bhean Mairead, 3mh den Ghearran 1606 (NAS, RS 36/1, fol. 6').

dhaoine ‘borba.’ Is iongantach cuideachd mura bheil an dlighe-laghail a rinn Ruairidh MacLeòid ann an 1566, le Pàdraig mac Mhaighistir Màrtainn, ministear Bharabhais, a’ riochdachadh pearsa eaglais a bha air a chùlaibh a chur ris an eaglais Chaitligich. Bha Eoin Càrsuel (Easbaig Pròstanach nan Eilean) mar fhianais den dlighe sin, rud a chuireas taic ris a’ bheachd gur e Pròstanaich a bh’ ann an Siol Torcail.¹⁴ Cha robh guth aig a’ mhinistear a bha an cois feachdan Fìobha ’s a sgriobh cunntas mun iomairt, gu robh na h-eileanaich ‘Romish’ no Caitligeach nan creideamh.¹⁵ Ma bha àireamhan mhinistearan mar shlat-tomhais air creideamh, cha robh muinntir Leòdhais càil na bu ‘ghodless’ mas tàinig Crìostaidhean Tir Mòr a thadhal orra na bha iad às a dhèidh. Tha iomradh air co-dhiù trìuir mhinistearan san deich bliadhna an dèidh an Ath-leasachaidh; ann an 1626 ’s Leòdhas fo smachd nan Siophortach cha robh ach dà mhinistear san Eilean (*FES* III, 144–48).¹⁶

Tha eachdraidhean Chloinn Choinnich a’ tarraing dealbh de dh’Fhearchair MhicRath, ministear Chinntàile a chaidh a Leòdhas an cois feachd a’ chinnidh mar sheòrsa de mhiosanaraidh. Bhathar ag aithris gun do chuir an sluagh fàilte air ’s gum b’ fheudar dha a h-uile duine fo aois dà-fhichead a bhaisteadh. Chuir MacRath stad air modhan pòsaidh ‘mì-laghail’ a bu dual dha muinntir an eilein, comharra is dòcha gu robh na tùsanaich deireach le feum air oideachadh ann am buadhan ‘siobhaltachd’

¹⁴ Dhearbh Ruairidh MacLeòid ann an dlighe laghail nach b’ ann leis a bha Torcal Conanach mar mhac. Bhòidich Pàdraig mac Mhaighistir Mhàrtainn, ‘persoun’ Bharabhais, gun do dh’aidich am Breitheamh air leabaidh a bhàis gum b’ann leis a bha Torcal Conanach ’s gu robh e air a bhith ri adhaltranachd le màthair Thorcail (nighean do MhacCoinnich). Chaidh Ruairidh mar seo an aghaidh Torcail mar oighre. (*Book of Dunvegan* I, 33–34; cuideachd Mackenzie, W. C. 1903, 148–54.

¹⁵ Bha am ministear a’ sùileachadh gun deidheadh aca air ‘plant religion’ a dhèanamh ann an Leòdhas. Bha e a’ beachdachadh air euchdan feachdan Fìobha agus na cnapan starra a thàinig orra mar threòireachadh no peanasachadh Dhè. Mar sin bha aire na bu mhotha air an luchd tuineachaidh gun cus mu chreideamh (no cion chreidimh) Siol Torcail. Bha eaglais air a bhith aig MacLeòid ann an Steòrnabhagh mas tug muinntir Fìobha ionnsaigh orra cuideachd: ‘w^t in the camp their wes ane awld chappell whilk they [luchd Fìobha] repair[it] w^t ane roof and w^t seats And w^t desks w^t in wher the companies convenit for hearing of the word preachit’ (NLS Wod. Qu. XX, 352^r, 354^r, 355^r).

¹⁶ Ranald Angusson, parson of Uig, 1576 (*Collectanea* 7–8); Pàdraig MacMhaighistir Màrtainn, ministear Bharabhais an 1566 (*Book of Dunvegan* I, 33–34); Lachlan MacIll’eain, ceathramh mac do Mhurchadh Gearr Lochbuidhe, air a phòsadh ri sgìre Nis mar phears’-eaglais san Lunasdal 1559. Ged a lean mòran shagartan an eaglais ùr, chan eil guth air Mac Ill’eain mar mhinistear ann an Nis ach an seo fhèin. Bha Lachlan bho chasaidean an dèidh sin gu robh e a’ feuchainn ri cisean fearann-eaglais a chumail o Easbaig Càrsuel (Maclean-Bristol 1995, 143, 154–55). Bha dà mhinistear ann an Leòdhas ann an 1626 a rèir Thomas Knox, Easbaig nan Eilean (*Collectanea*, 125).

bhon taobh a-muigh (*Highland Papers* I, 226).¹⁷ Bu mhath dh'fhaoidte gun do rinn ministearan Chlann Choinnich deagh oidhirp ann an Leòdhas (ged nach robh ann ach dithis dhiubh, mu 1626 co-dhiù). Ach tha e duilich cus earbsa a chur nan cumhachdan, oir bha muinntir Loch Maol-ruibhe, ann an teis mheadhan dùthaich MhicChoinnich, fhathast ag iobairt tairbh ann an 1656 faisg air ceud bliadhna an dèidh an Ath-leasachaidh (Mackay 1896, 279–80, 282, 338).

Thòisich ministear Fìobha an cùntas aige le bhith ag innse mar a chaidh oighreachd a thoirt bho Shìol Torcail ri linn mar a bha iad air a bhith a' creachadh iasgairean Gallda, gu h-àraid à Fìobha, caraidean an luchd tuineachaidh (NLS Wod. Qu. XX, 352r). Mar seo, bhathar a' cur air Niall Odhar gu robh e ri spùinneadaireachd iasgairean Gallda ann an Loch Braoin ann an 1598.¹⁸ Ach dh'fhaodadh gu robh esan den bheachd gu robh e a' dìon a chòirichean fhèin. Bha còirichean aig cinn cinnidh cisean a thogail bho iasgairean a bha ag obair air tràighean an cuid oighreachdan. Cha robh ach aon taobh dhen sgeul ga aithris mu choinneamh na Comhairle ann an Dùn Èideann ge-tà, gu h-àraid bho ghabh luchd Fìobha sealbh air Leòdhas.

Is dòcha nach robh Clann Leòid fhèin, agus fiù an cuid nàbaidhean, a' saòilsinn gur e spùinneadairean mì-shìobhalta air taobh a-muigh an lagh a bh' annta. Lean Ruairidh, an ceann-feadhna mu dheireadh (c.1500–1595), athair agus bràthair-athar mar cheannard le bhith a' toirt taic do na Dòmhnallaich leis gach àr-a-mach às leth Dhòmhnail Dhuibh (1501–06; 1543–45) (Morrison 1974, 4–6; Gregory 1881, 96, 102, 116, 125, 144, 177). Bha Dòmhnall Gorm Shlèite (†1617) cuideachd na thagraiche airson Tighearnas nan Eilean mu dheireadh an t-siathamh linn deug. Sgrìobh e gu Ealasaid bànrigh Shasainn agus thug e iomradh air Niall Odhar mar 'Taoitear Leòdhais', is e a' toirt taic do na Leòdaich as dèidh do MhacCoinnich Torcal Dubh a chur gu bàs ann an 1598. Ann an lagh na h-Albann 's e Taoitear ('Tutor') an t-ainm a bh' air fear a bha a' riaghladh oighreachd às leth oighre òig (Mackenzie W. C. 1903, 220; *CSPS* XIII, 182, 191; Munro 1958; McNeill 1962–63, 336–37). Mas e 's gu robh iad a' gabhail ris an abairt 'taoitear' tha e follaiseach gu robh iad a' cleachdadh cruthan agus modhan lagha na h-Albann - no co-dhiù gur ann mar seo a bhathar a' smaoineachadh. Dh'aidich Alexander Hay, Clàrc na Comhairle, seo ann an litir gu caraid sa chùirt ann an Lunnainn, ri linn

¹⁷ Bha ministearan Moireastanach fhathast a' feuchainn ri stad a chur air tabhartasan do 'Sheonaidh' mu mheadhan an t-seachdamh linn deug ann an Nis, a bha mar a' chòrr de dh'Eilean Leòdhais fo smachd Iarlan Siophoirt mun àm sin (Martin 1999, 29).

¹⁸ Bha 'ane nu[m]ber of thevis and lymmeris yo[u]r associatis to the nu[m]ber of fourtie men or quhairby All bodin in feir of weir' an cois Nèill a rèir nan casaidean (NLS Adv MS 33. 1.2, Vol.14, no. 12). Tha iomradh air cùis chùirt agus na casaidean a chaidh an togail an aghaidh Niall Odhar cuideachd rim faicinn ann an NAS JC 2/5 fol. 80^v–83^v agus Pitcairn 1883, III, 244–47.

Niall Odhar fios a chur thuca gun chuir e spùinneadair an greim: ‘The Caice is altered when the brokin Hielanders are become the persecutowris of pirattis. Yit they still observe our forme, albeit it carye not much honestie’ (3 Sultain 1610, *Collectanea*, 48–49). Nuair a dh’fheuch Tormod MacLeòid, bràthair Nèill, ri gabhail taobh an lagh, an aghaidh comhairle Nèill Odhair, le dhol a dh’ fhaicinn an rìgh ann an 1605, gus tagradh a dhèanamh airson a chòirichean, dh’fhairtlich air. Chaidh a shadail a phrìosan an Dùn Èideann airson deich bliadhna. Cha deach a leigeil às gun d’ fhuair Clann Choinnich grèim teann air Leòdhas, agus gun do gheall e nach tilleadh e chan ann a-mhàin a Leòdhas, ach a Bhreatainn a-chaidh tuilleadh (Gregory 1881, 309–10, 337; Mackenzie, W. C. 1903, 220–23). Ged nach robh a’ soirbheachadh dhaibh le lagh an Riaghaltais air dhòigh sam bith, bha Niall Odhar cuideachd airson feuchainn ri tagradh a chur chun an rìgh, ceannard nan ‘lagh’, nuair a bha e follaiseach nach robh rathad eile roimhe. Bha e air a shlighe a Lunnainn gus seo fheuchainn nuair a bhrath Ruairidh Mòr Dhùn Bheagain air ann an Glaschu (Gordon 1813, 273).¹⁹

Tha e iongantach cuideachd gu robh leithid a dhaoine borba comasach air litrichean a sgrìobhadh ann an cànan ‘sìobhalta’ mar Albais, mar a rinn Murchadh MacLeòid ‘Sebust’ (Shiaboist?), a dhealbhaich cùmhnant gus èirig a thoirt bho mhuinntir Fìobha mas tilleadh e Seumas Leirmonth, Fear Balcomaidh air ais thuca (*RPCS XIV*, Appendix to introduction, cxxv–viii)²⁰. Cha robh, a rèir coltais, teaghlach ceann-feadhna Leòdhais, ged a bha iad ris a h-uile seòrsa mì-stiùireachd borb, càil na bu mhàirnealaich ann a bhith a’ gabhail ri foghlam na cinneadh sam bith eile. Bha Tormod, mac dligheach Ruairidh (†1595), aig sgoil ann am Peairt nuair a thog MacCoinnich às e an aghaidh a thoil agus a chuir e Tormod fo bhraighdeanas (*Highland Papers II*, 269). Chan eil fiù nach eil fianais ann gu robh an ceannairceach a bu mhiosa fa chomhair an Riaghaltais, Niall Odhar, air oideachadh fada mas deach smaoineachadh air ‘Reachdan Eilean Idhe’, oir bha e comasach air litir a sgrìobhadh an Albais chun na Comhairle ann a 1610 (*Collectanea*, 49).²¹

¹⁹ Dh’aidich Ruairidh Mòr gun do rinn e iobairt de Niall gus a dhèanamh follaiseach cho dileas ‘s a bha e don Chrùn. ‘S e sin an sealladh co-dhiù a tha air fhàgail an eachdraidh air los mar a sgrìobh Ruairidh Mòr fhèin litir gu Lord Binning san Og Mhios 1615: ‘I have geven a proof of my obedience and service to his MA^{ty} and Counsell alreddye, in taking and apprehending, and delyvering my own name and blood, the rebellis of the Lews’ (Pitcairn 1833, III, 19; Gregory 1881, 336–38).

²⁰ B’ fheudar do Sheumas Learmonth 140 marg an duine a phàigheadh do Mhurchadh MhacLeòid mar èirig às leth dithis eile a bha cuide ris a Fìobha, ‘Johnne Mure of Cotland’ agus ‘Thomas Cwny[n]ghame in Craill’. Seo ann an tiomnadh deireannach Leirmonth a chaochail 22mh Màirt 1598 (NAS CC 8/8/34 fol.487).

²¹ An litir seo (*Collectanea*, 49) anns an Leabharlann Nàiseanta: NLS Adv MS 33.1.1 vol. 3, no 38. Tha Reachdan Eilean Idhe a’ tarraing dealbh de dhaoine nach robh comasach air sgrìobhadh (Bannerman 1983, 215).

Co-Dhùnadh

Tha tobraichean tùsail an fhiosrachaidh a tha air fhàgail againn a' toirt sealladh gu math caogach, mì-chothromach air Clann Leòid. Chan eil fiù nach eil an luchd eachdraidh a bha rudeigin truasail no co-dhiù nach robh cho luath Niall Odhar is a luchd leantainn a chàineadh, gu mòr an eisimeil nan sgrìobhainnean a dh'èirich à com an Riaghaltais agus leithid Alexander Hay. Tha fios nam biodh cunntas air a thighinn o pheann ball de Shìol Torcail, gum biodh sealladh rudeigin diofaraichte air cùisean. Tha Sir Raibeart Gordan, ministear Wardlaw, agus cuid a bhuill Chlann Choinnich air a' choire a chur air cho buarant, oillteil agus fuilteach is a bha Siol Torcail mar adhbhar an cuid crìonadh. Ach ged a dh'fhaodadh gu bheil grunnan de dh'fhirinn an sin, tha am binn seo rudeigin cruaidh. Ged nach eil teagamh sam bith nach e daoine buarant, fuilteach, làn conais a bh' ann an Siol Torcail (coltach, is cinnteach, ris a' mhòrchuid eile de shluagh na h-Albann), cha bhiodh sin fhèin na adhbhar airson an dol sìos. Cha b' fheàirde iad a bharrachd gu robh saidhbheas mara agus gamhlas marsantan is riaghaltas na Galldachd a' tighinn gu àirde mun aon àm is a chaidh buaidh a thoirt thar Èirinn. Chan eil teagamh sam bith nach do dh'fhàg sgaraidhean lag iad, ach rinn gu leòr bhon taobh a-muigh an dicheall gus na sgaraidhean sin a leudachadh agus fhosgladh. Agus ged a bha còmhstri, murt agus buaireadh ann, b' e an cuideam a bh' air a chur orra bho muigh thar dà bhliadhna dheug a rinn a' chùis orra aig a' cheann thall. Is dòcha gum bu chòir am facal mu dheireadh fhàgail aig Sir Raibeart Gordan ged nach eil iomradh aige air pàirt an Riaghaltais sa ghnothach ann an seo:

under pretence of assisting Torquill Connaldagh, who was descended of their house, they destroyed the famelie of Macloyd Lewes, together with his tryb (the Seill-Torquill), by the rwynes of which famelie, and some neighbouring clanns, the Clancheinzie have made themselves powerfull, and are become in the end masters and possessors of that Iland and other places. (Gordon 1813, 269)

GIORRACHAIDHEAN: FAIC LIOSTAICHEAN GU H-IOSAL AIRSON**TIOTALAN SLÀN***Chron Frasers**Collectanea**CSPS**FES**NAS**NLS**RPCS**RMS**Chronicles of the Frasers. The Wardlaw Manuscript**Collectanea de Rebus Albanicis**Calendar of State Papers Relating to Scotland and Mary Queen of Scots, 1547-1603, J. Bain et al eds. (13 vols, Edinburgh, 1898-1969)**Fasti Ecclesiae Scoticanæ*

National Archives of Scotland

National Library of Scotland

Register of the Privy Council (Scotland)

Registrum Magni Sigilli (Register of the Great Seal)

FIOSRACHADH À TASGLANNAN**NAS (Tasglann Nàiseanta na h-Albann, Dùn Èideann)**

NAS	Calendar of Charters and other original documents preserved in H.M. General Register House.
NAS CC 8/8/34	Commissary Court of Edinburgh (Testaments)
NAS GD 46	Seaforth Muniments
NAS GD 305	Cromartie Papers
NAS GD 128/23	Fraser Mackintosh Papers
NAS JC 2	Justiciary Court Records, Books of Adjournal
NAS RH 6	Register House Charters
NAS RS 36/1	Register of Sasines, Inverness, Ross & Cromarty, 1606-1608
NRA(S) 776	Murray family, Earls of Mansfield Papers (Catalogue Abstract)

NLS (Leabharlann Nàiseanta na h-Albann, Dùn Èideann)

NLS Adv MS 33. 1.2	Denmilne Papers
NLS Adv MS 33.1.3	Denmilne Papers
NLS Dep 313	Sutherland Papers
NLS MS 3658	Wardlaw Manuscript
NLS MS 14476	Tweeddale Papers
NLS Wod. Qu. Vol. XX	Wodrow Manuscripts

FIOSRACHADH FOILLSICHTE

- Calderwood, D. 1842–49 *The History of the Kirk of Scotland*, 8 vols ed. by Thomson, T. & D. Laing (Edinburgh: Wodrow Society)
- Collectanea de Rebus Albanicis*, 1847 (Edinburgh: Iona Club)
- Colville, J. 1858 *The Original Letters of Mr John Colville, 1582–1603, to which is added his Palinode, 1600* (Edinburgh: Bannatyne Club)
- Fraser, J. 1905. *Chronicles of the Frasers. The Wardlaw Manuscript, entitled 'Polichronicon seu politicratica temporum, or the true genealogy of the Frasers', 916–1703. By Master James Fraser, minister of the Parish of Wardlaw (now Kirkhill), Inverness*, ed. by W. Mackay (Edinburgh: Scottish History Society)
- Fraser W. (ed.). 1892. *The Sutherland Book Vol. II Correspondence* (Edinburgh: privately printed)
- Gordon, R. 1813. *A Genealogical History of the Earldom of Sutherland from its origin to the year 1630*, ed. by H. Weber (Edinburgh: A. Constable & Co.)
- James I, 1616. *The Workes*, London: Reprint, 1971 Hildesheim & New York: Anglistica & Americana Reprint)
- Mackay, W. (ed.). 1896. *Records of the Presbyteries of Inverness and Dingwall, 1643–1688* (Edinburgh: Scottish History Society)
- Mackie, J. D. (ed.). 1969. *Calendar of State Papers, Scotland Vol. XIII, 1597–1603* (Edinburgh: HMSO)
- Macleod, R. C. (ed.). 1938–39 *The Book of Dunvegan. Being Documents from the Muniment room of the Macleods of Macleod at Dunvegan Castle, Isle of Skye*, 2 vols. (Aberdeen: Third Spalding Club)
- Macphail, J. R. N. (ed.). 1914–20. *Highland Papers, Vols. I–III*, (Edinburgh: Scottish History Society)

- Maidment, J. (ed.). 1838. *Letters & State Papers during the Reign of King James the Sixth*, (Edinburgh: Abbotsford Club)
- Martin, M. *A Description of the Western Islands of Scotland ca 1695 and a late voyage to St Kilda*, reprint 1999, (Edinburgh: Birlinn)
- Pitcairn, R. 1833. *Ancient Criminal Trials in Scotland; compiled from the Original records and MSS., with historical illustrations, etc* 3 vols in 7 parts (Edinburgh: Bannatyne Club)
- Registrum Magni Sigilli Regum Scotorum: Register of the Great Seal of Scotland, Vol IV, 1546–1580*, ed. by J. M. Thomson, (Edinburgh: Clark Constable Reprint, 1984)
- Register of the Privy Council of Scotland, First Series, Vols. IV–XIV, (1585–1625)* 1881–98. ed. by D. Masson (Edinburgh: H.M. General Register House)
- Scott, H. 1866–70. *Fasti Ecclesiae Scoticae: The Succession of Ministers in the Parish Churches of Scotland from the Reformation AD 1560 to the Present Time* 3 vols, (Edinburgh: Paterson)

LEABHRAICHEAN AGUS ALTAN

- Allan, D. 2001. 'Ane Ornament to Yow and Your Famelie: Sir Robert Gordon of Gordonstoun and the Genealogical History of the Earldom of Sutherland', *Scottish Historical Review*, 80: 24–44.
- Armitage, D. 1997. 'Making the Empire British: Scotland in the wider Atlantic world 1542–1707', *Past & Present*, 155: 34–63
- Bangor-Jones, M. 1994. 'MacKenzie Families of the Barony of Lochbroom', ann an J. R. Baldwin (ed.). *Peoples and Settlement in North West Ross*, (Edinburgh: Scottish Society for Northern Studies)
- Bannerman, J. 1983. *Literacy in the Highlands*, ann an Cowan & Shaw, 1983, dd 214–35
- Black, R. (ed.). 2001. *An Lasair. Anthology of 18th Century Scottish Gaelic Verse* (Edinburgh: Birlinn)
- Cowan, I. B. & D. Shaw (eds). 1983. *The Renaissance and Reformation in Scotland: Essays in Honour of Gordon Donaldson* (Edinburgh: Scottish Academic Press)
- Dodgshon, R. A. 1998. *Chiefs to Landlords, Social and Economic Change in the Western Highlands and Islands, c. 1493–1820* (Edinburgh: Edinburgh University Press)
- Donaldson, G. 1965. *Scotland, James V–James VII*, Edinburgh History of Scotland, Vol 3, (Edinburgh Mercat Press, reprint 1990)
- Goodare, J. & M. Lynch (eds). 2000. *The Reign of James VI* (East Linton: Tuckwell)
- Grant, I. F. 1959. *The Macleods, the History of a Clan, 1200–1956* (London: Faber & Faber)
- Gregory, D. 1881. *The History of the Western Highlands and Islands of Scotland, From A.D. 1493 to A.D. 1625, with a Brief Introductory Sketch, From A.D. 80 to A.D. 1493*, 2nd ed., Glasgow Thomas D. Morison & London, Hamilton Adams. (Edinburgh: John Donald Reprint, 1975)
- Hayes-McCoy, G. A. 1937. *Scots Mercenary Forces In Ireland (1565–1603)* (Dublin: Burns, Oates & Washbourne)
- Lee Jr., M. 1983. 'King James' Popish Chancellor', ann an Cowan & Shaw, 1983, dd 170–82
- Lynch, M. 1992. *Scotland, a New History* (London: Pimlico)

- . 2000. 'James VI and the "Highland Problem"', ann an: Goodare & Lynch, 2000, dd 208–27
- MacCoinnich, A. 2002. "'His spirit was given only to warre': Conflict and Identity in the Scottish Gàidhealtachd c.1580–c.1630', ann am Murdoch & Mackillop, 2002, dd 133–61
- Macdonald, D. 1978. *Lewis, a History of the Island* (Edinburgh: Gordon Wright)
- Macinnes, A. 1996. *Clanship, Commerce, and the House of Stuart, 1603–1788* (East Linton: Tuckwell)
- Mackenzie, A. 1894. *History and Genealogy of the Mackenzies* (Inverness: A. & W. Mackenzie. Reprint, 1998, Clan Mackenzie Society: Ontario)
- . 1889. *History of the Macleods, with Genealogies of the Principal Families of That Name* (Inverness: A. & W. Mackenzie)
- Mackenzie, W. C. 1903. *History of the Outer Hebrides* (Paisley: Alexander Gardner)
- Maclean-Bristol, N. 1995. *Warriors and Priests, the History of the Clan Maclean, 1300–1570* (East Linton: Tuckwell)
- McNeill, P.G.B. (ed.). 1962–63, *The Practicks of Sir James Balfour of Pittendreich*, 2 vols, (Edinburgh: Stair Society)
- Matheson, A. 1948–52, 'Varia', *Éigse*, 6: 59–69
- Matheson, W. 1967–68. 'Further Gleanings from the Dornie Manuscripts', *Transactions of the Gaelic Society of Inverness*, 45: 148–95
- (ed.). 1970. *An Clàrsair Dall, Orain Ruaidhri Mhic Mhuirich agus a chuid ciùil: The Blind Harper, the Songs of Roderick Morison and his music* (Edinburgh: Scottish Gaelic Texts Society)
- Mitchison, R. 1983. *Lordship to Patronage, Scotland 1603–1745* reprint 1996, (Edinburgh: Edinburgh University Press)
- Morrison, A. 1974. *The Macleods – The Genealogy of a Clan, Section Four, The Macleods of Lewis with several septs including the Macleods of Raasay* (Edinburgh: Associated Clan Macleod Societies)
- Munro, R. W. 1958, 'Chiefs in the Cradle: Some Highland Tutorships' ann an: *Scottish Genealogist*, 5: 7–12, 30–35, 52–57
- Murdoch, S. & A. Mackillop, (eds). 2002. *Fighting for Identity, Scottish Military Experience c.1550–1900* (Leiden: Brill)
- Ó Baoill, C. (ed.) & M. Bateman (trans.). 1994. *Gàir nan Clàrsach: The Harps' Cry* (Edinburgh: Birlinn)
- Perceval-Maxwell, M. 1973. *The Scottish Migration to Ulster in the Reign of James I* (London: Routledge & Kegan Paul)
- Shaw, F. J. 1980. *The Northern and Western Isles of Scotland; Their Economy and Society in the Seventeenth Century* (Edinburgh: John Donald)
- Shuger, D. 1997, 'Irishmen Aristocrats and other White Barbarians', *Renaissance Quarterly*, 50: 494–525
- Stevenson, D. 1997. *Scotland's Last Royal Wedding: The Marriage of James VI and Anne of Denmark* (Edinburgh: John Donald)
- Williamson, A. H. 1996, 'Scots, Indians and Empire: The Scottish Politics of Civilization 1519–1609', *Past & Present*, 150: 46–83
- Wormald, J. 1981. *Court, Kirk and Community, Scotland, 1470–1625* reprint 1992, (Edinburgh: Edinburgh University Press)